

Павел Петров / Pavel Petrov

ЯМАЙКА ПРЕЗ XVII В. КАТО ЧАСТ ОТ „ЗАПАДНИЯ ПРОЕКТ“ НА ОЛИВЪР КРОМУЕЛ

Jamaica in the 17th Century as Part of Oliver Cromwell's "Western Project"

Abstract: The history of Jamaica is a topic not quite developed in Bulgaria, almost unknown to the Bulgarian public. This article aims to trace the history of perhaps the most important English colony in the West Indies from its discovery until the English conquest as part of Oliver Cromwell's Western project and its establishment as English stronghold in the Caribbean during the Protectorate and the reigns of kings Charles II and James II from the House of Stuart. Particular attention is paid to the establishment of institutions and the enforcement of laws and the relations with the metropolis.

Keywords: Jamaica, Oliver Cromwell, Western Project, House of Stuart, colonial policy, piracy, sugar cane.

Ямайка днес представлява островна държава, разположена в Карибско море и е част от архипелага Големите Антили заедно с островите Куба, Еспаньола, Пуерто Рико и Каймановите острови. Площта на остров Ямайка от почти 11 000 km² му отрежда третото място в Карибско море. Държавата Ямайка е със статут на независима страна от 1962 г., след като го получава от Великобритания по време на процеса на деколонизацията.

Островът е открит от Христофор Колумб по време на второто му плаване в западна посока през 1494 г. и там заварва местното население – т.нар. таино, но испанската агресия и болестите почти обезлюдяват острова. Колумб вижда в острова, на който не са открити ценни метали, това, което останалите конкистадори не успяват, а именно – райската му природа.

Няма точни доказателства за броя на населението на Ямайка по време на първото посещение на острова от Колумб. Все пак сведенията са за гъстонаселен остров, който за половин век е почти обезлюден. Причините са характерни за периода на ранната колонизация, като може да се говори и за особена жестокост към местното население. Богатствата на съседния новооткрит континент оставят Ямайка сравнително слабо заселена и с нисък интерес от страна на колонизаторите, но този факт се променя след 1655 г. със стартиране на новата политика на Англия спрямо Западните Индии¹.

Сигурността и благоденствието на Ямайка през XVII в. не привлича вниманието на властите в Испания, тъй като островът не се нарежда сред най-доходоносните или стратегически важните колонии. Установеният контрол на испанците през 1509–1510 г. продължава до 1655 г. Тази година играе ролята на вододел за развитието на територията, но и за промяна в колониалната политика на Англия, която за пръв път установява контрол, след като отнема чужда колония. В изпълнение на т.нар. „Западен проект“ погледът на Лондон е насочен към Карибския басейн и се изразява в агресивна политика, най-често военна, чрез която се цели отнемането на стратегическите подстъпи към Южна Америка. Англичаните разчитат и на развитието на плантационен тип земеделие в тази част от света, където отглеждането на 2 или 3 реколти годишно е лесно достижимо, а отглежданите култури осигуряват огромни приходи. Преди завоеването на Ямайка в Карибско море Англия вече има голям брой, но далеч по-малки островни колонии, а за англичаните тази част на света е добре опозната чрез подкрепяната от Лондон пиратска дейност в продължение на векове.

Колумб стъпва за пръв път на острова при втората си експедиция в Новия свят на 3 май 1494 г. При дебаркирането той научава името на острова от индианец рибар – „Хатауса“, което може да се преведе като „земя на извори“ – име, което търпи промени до официалното Ямайка (Jamaica). Великият откривател описва местните като по-агресивни от жителите на островите Еспаньола и Куба².

При четвъртото си плаване в Новия свят Колумб, движейки се по посока на остров Еспаньола, претърпява коработрушение в близост до Ямайка. Съдбата му е да прекара 12 месеца на острова. В своите записки той описва острова като „самия рай“. През 1504 г. Колумб получава помощ и се оттегля в Испания, а неговият син Диего заема мястото му³.

Синът на именития мореплавател изпраща малка група испанци, предвождани от Хуан де Ескивел, която да установи контрол над острова и да създаде постоянна колония на име Света Глория на мястото, където коработрушира баща му. Ескивел е представян като толерантен и грижовен към жителите на острова. Помага им в обработката на земята и им разкрива потенциала ѝ. За нещастие на местното население смъртта застига първия губернатор на Ямайка твърде рано⁴.

Наследникът на Хуан де Ескивел, Франциско Гарай, се отличава с жестокост и алчност. Една от първите му реформи като губернатор на Ямайка е прокарването на робството, а съдбата на местното население е като тази на останалите индианци след началото на Великите географски открития – то почти изчезва. Ямайка е използвана за военна база, а наследниците на Гарай рядко отстъпват по свирепост. Той обаче остава в историята на Ямайка със създаването на град Сантяго де ла Вега, който през 1534 г. е обявен за столица и често е наричан с името „Испански град“⁵.

Първото английско нападение над Ямайка е извършено на 29 януари 1597 г. Водените от сър Антъни Шърли войници опустошават и ограбват острова в продължение на 40 дни⁶. Следващото нападение над колонията е осъществено под водачеството на полковник Джаксън през 1636 г. Той също ограбва богатствата на острова. Част от неговия екипаж, слушал историите за това райско кътче, остава на острова, но след завоюването му от генерал Робърт Венабълс и адмирал Уилям Пен е изправен пред съд за дезертьорство⁷.

В началото плановите на Кромвел изглеждат малко остарели. През 20-те и 30-те години английската Западноиндийска компания насочва усилията си в създаването на колонии на Карибите, но крал Чарлз I не подкрепя инициативата. През 1630 г. е създадена частната английска колония на остров Провидънс, която е използвана за нападения срещу испанците. За организацията на тази английска инвазия дейно участие взема Томас Гейдж – свещеник, пътешественик, член на Доминиканския орден, по-късно преминал в лоното на Англиканската църква. Според Гейдж и неговите пътеписи Централна Америка е слабо защитена и има много подходящи места за атака⁸.

Последвалата гражданска война в Англия (1642–1649 г.), провъзгласяването на република в 1649 г. и установяване на протектората на Кромвел (1653–1658 г.) променят отношението на Лондон към стратегическия регион на Карибско море. Карла Пестана, популярна съвременна британска изследователка на английската атлантическа политика през годините на революцията от XVII в., обръща внимание на усилията на Републиката и Протектората към затвърждаване връзките и контрола спрямо колониите в Атлантическия океан. Външнополитическият завой е ясно забележим след 1654 г., когато държавният глава, лорд-протектор Оливер Кромвел предприема агресивни действия спрямо Испанските Западни Индии. Тази посока във външната политика е наричана „Западен проект“ и се характеризира с промяна на стратегията, икономиката, търговията и допринася за оформянето на имперската визия⁹.

1654-та е годината, когато е решено да се потегли в западна посока. Първата цел на английската армия, която е водена от адмирал Пен и генерал Венабъл и е въоръжена от генерал Дезбъро, е остров Барбадос. Целта е достигната в края на януари 1655 г. На войниците е дадено време да отпочинат от дългото и тежко плаване през Атлантика, а на военновременниците – да рекрутират още хора. Числеността на армията достига 7000 души, от които 3000 са доброволци от Барбадос и съседните колонии¹⁰. Флотът потегля към своята цел – остров Еспаньола, на 31 март 1655 г. и на 13 април англичаните достигат целта си. Причините островът да попадне сред първите цели на Кромвел са територията му, която го поставя на второ място сред карибските острови, както и стратегическото му значение¹¹.

Опитите на англичаните за бърза победа са контрирани от испанците, а загубите в жива сила са многобройни. Трябва да се отбележи, че защитниците на острова са добре подготвени и внимават с нашествениците. Английската армия е покосена и от глад, и от болести. Страхът от гнева на лорд-протектора

подтиква Пен и Венабъл да организират оцелелите и да се насочат към по-маловажния остров Ямайка. Желанието им, разбира се, е да запазят достойнството си. Английският флот дебаркира на 3 май, като испанските колонисти и подвластното им население не оказват особена съпротива, и на 11 май 1655 г. е завладяна столицата Сантяго де ла Вега (испански град). Подписана е капитулацията и Ямайка се превръща в английска и съответно британска колония до 1962 г.¹²

Отново Карла Пестана посочва недостатъците на Ямайка спрямо Куба и Еспаньола в изпълнението на „Западния проект“ – установяване на английска доминация в Америка. Гъстотата на населението е ниска, по което си прилича с по-големите Антили. Цифрата е между 2000 и 2500 души, сред които испанци, португалци, африканци и индианци. Земеделието е слабо развито и не носи дивиденди¹³. Вниманието на Мадрид към Ямайка е нищожно, тъй като колонията не играе особена роля за метрополията. Куба е мястото, където е обслужван испанският флот, а Еспаньола изпълнява административни функции¹⁴.

Изградената от пуритани експедиционна армия разрушава две католически църкви и абатство, а завареното население до голяма степен е принудено, основно от страх, да потърси спасение във вътрешността на острова, което е възможно заради колебливото и бавно настъпление на англичаните. Благодарение на това изтощената армия не открива хранителни запаси, което прераства в сериозен проблем. Близостта на блатата, климатът, гладът, липсата на лекарства способстват развитието на зараза, която застига половината англичани. Нарасналото недоверие между водачите ги кара да се насочат към Лондон, което се превръща в своеобразно състезание заради желанието им първи да разговарят с Оливър Кромуел. В крайна сметка и двамата са изпратени в Кулата на Лондон като затворници¹⁵.

Партизанската война, водена срещу завоевателите от местното население, допълнително изтощава англичаните и заселниците от останалите карибски острови под контрола на Лондон. Въпреки началното разочарование Кромуел разпознава стратегическата позиция на Ямайка, чрез която поставя в шах континенталните владения на испанците. Удобните пристанища приютяват английския флот. С времето остров Ямайка ще увеличава значението си, превръщайки се в търговски център¹⁶.

В периода между завоеванието и Реставрацията на Стюартите Ямайка е поставена под военен контрол. След оттеглянето на адмирал Пен и генерал Венабъл за губернатор е посочен Едуард Дойли. На него се пада задачата да се разправи с испанци и чернокожи, които непрестанно нападат английските лагери и избиват завоевателите¹⁷. Самият пост първоначално е даден на генерал Фортескъо, но той умира съвсем скоро. Отношението към Дойли от страна на Кромуел е хладно, тъй като го смята за близък със Стюартите. Всъщност още през октомври 1655 г. генерал Робърт Седжуик пристига в Ямайка като пратеник на лорд-протектора и създава Съвет за управление на колонията. Отново Седжуик решава проблемите с глада, мизерията и постоянната заплаха

от местното население. В това време смъртоносна треска върлува в Западните Индии. Заради огромното усилие, което демонстрира в управлението на младата колония, Кромвел изпраща заповеди, които превръщат генерал-майор Седжуик в главнокомандващ, но тази разпоредба трае по-малко от месец, тъй като пристига през юни 1656 г., а още на 24 същия месец Седжуик умира. Отново главнокомандващ е Дойли, който, макар и добър офицер, провежда гонения срещу близките до Кромвел и отявлени антимонархисти, тъй като е близък с кралската династия. На 14 декември 1656 г. пристига генерал Брейн, който е изпратен от лорд-протектора да управлява от негово име¹⁸.

В началото генерал Брейн е притеснен от положението, което заварва. Захваща се с търсене на финансиране, с което да създаде защитно съоръжение, чрез което би било възможно да се осъществява по-бързо и безопасно снабдяване. Също така Брейн работи и за премахване на някои правни пречки, които ограничават търговията на Ямайка с останалата част от подвластните на Лондон колонии и самата метрополия. Една от точките, по които работи усърдно, е да осигури достатъчно плантатори и така да задвижи местната икономика. Тази негова енергия бързо изчезва. Болестите, които мъчат англичаните още от пристигането им, достигат и новодошлите, сред които и генерал Брейн, който умира едва десет месеца след пристигането си. Едно от последните неща, които прави, е да посочи Едуард Дойли за свой заместник¹⁹.

Дойли служи като управител по време на Протектората и в началото на Реставрацията. За полковника идва момент, в който да покаже военни качества. Бившият управител на Ямайка от времето на испанското владичество Дон Арнолди Саси дебаркира в северната част на острова през май 1658 г. Саси получава сериозна подкрепа от испанската метрополия, вицекраля на Мексико и губернатора на Куба. Саси контролира около 500 души, а първият му ход е да се свърже с превърналите се в партизани поддръжници на стария режим бегълци, с които англичаните имат сериозни затруднения от началото на инвазията. Едуард Дойли предприема маневра, с който да изненада противниците, а именно – преминаване на северната страна на острова по море от южното пристанище Порт Роял. Англичаните, които са 750 на брой, показват завидни умения. Бойните действия се превръщат в същинска касапница. В един от опразнените фортове далите незначителни жертви англичани откриват много хранителни продукти, чиято липса пречи сериозно за създаването на трайна и силна колония²⁰.

По времето на управлението на полковник Дойли Ямайка се превръща в щабквартира на пиратите, а целта им е богатството, което испанците извличат от континента. В началото на 60-те години на XVII в. населението на Ямайка е съставено основно от бели, които са престъпници и войници. Тогава започва подкрепата за миграционната политика от Англия към Ямайка. С Реставрацията на Стюартите във вече утвърдената колония са премахнати военните ограничения и е формиран съвет от дванадесет членове, избирани от дванадесет области, както и са създадени съдилища. Крал Чарлз II изпраща нов губерна-

тор в Ямайка. През август 1662 г. пристига лорд Томас Уиндзор и реформите продължават. Създадени са управленски органи в отделните области, назначени са съдии и магистрати. Островът е разделен на седем области и се регулират начините за получаване на земя²¹. Всички деца на английски граждани, родени на остров Ямайка, получават английско гражданство и всички привилегии, които имат родените в Англия²².

Томас Уиндзор изпълнявал длъжността губернатор едва четири месеца, в периода август – ноември 1662 г., и постът е наследен от сър Чарлз Литълтън. Наред с реформите си сър Литълтън решава проблемите с верните на испанците маруни, които продължават партизанската война до 1663 г.²³ Първото документирано Събрание (законодателна асамблея) заседава в началото на 1664 г. и се състои от 30 членове. Самият процес се протака във времето от януари до май, а въпросите, които този законодателен орган разглежда, са закони, интересувачи колониалната общност. Проблемите между ръководните институции не са редки, като пример могат да бъдат посочени отношенията между Събранието и следващия губернатор – сър Томас Модифорд. Обикновено конфликтите са свързани с теми около бюджета и данъците за метрополията. Разпускането на Събранието от Модифорд и несвикването на този законодателен орган дават възможността губернаторът да създава наредби, които са със силата на закони²⁴.

На 4 юни 1664 г. на остров Ямайка дебаркира губернатор Томас Модифорд заедно с 600 плантатори, по-голямата част от които са от остров Барбадос. Извън напрежението между Съвета, губернатора и Събранието колонизаторите богатеят и са във възход. Добрите отношения между губернатора и краля позволяват такъв бурен растеж на богатствата. Порт Роял се превръща в най-богатия град в Западните Индии чрез търговия, производство на скъпи стоки и като опорен пункт на английските пирати в Карибско море²⁵.

В началото на втората англо-холандска война през 1665 г. погледът на губернатор Модифорд е насочен към овладяването на търговията с роби. За отношенията с испанците неговата политика се обляга на сложен списък от причини, които позволяват война в Западните Индии. Така, облякъл юридически своята антииспанска политика, узаконил грабежите срещу испанските кораби и владения, губернаторът предприема политическа линия, която ще следва до края на управлението си през 1671 г. с малко прекъсване²⁶.

Контролът над бандити, престъпници и бивши затворници е осъществяван чрез твърди закони и суровото им прилагане. В тях се залага много на ролята на капитана на кораба в контрола над екипажа му, за което има създадени специални устави, очертаващи границата между приемливото и неприемливото. В отплата тези, които спазват стриктно правилата, получават свободен достъп до ямайските пристанища. Сър Томас Модифорд успява да забогатее чрез здравата власт над пиратите, като отклонява значителна част от откраднатото. Тактиката, която следва губернаторът, е възлова за оцеляването на младата колония, заобиколена от врагове, а именно чрез включването на част от

мародерите в икономиката и защитата на острова, заставяйки ги да го бранят от останалите. Тази политика се разпространява и в новите колонии – доказателство за успеха и приложимостта ѝ²⁷.

Най-големият успех на разгърнатата външна политика на Кромвел, насочена към Карибите, т. нар. „Западен проект“, е потвърден с Мадридския мирен договор от 1670 г., чрез който испанците признават английското присъствие не само на остров Ямайка, а и като цяло в Карибския басейн²⁸. Сър Модифорд, като водач на антииспанската политика в региона, след мирния договор е изпратен в Лондонската кула, което е само прах в очите на испанците. През 1675 г. той се завръща в Ямайка и е назначен за главен съдия. Четири години след смъртта му на острова е издигнат паметник в негова чест²⁹.

След премахването на Модифорд за губернатор за втори път е назначен сър Томас Линч, който с пристигането си променя политиката спрямо пиратите и премахва установената система. Вниманието на цялата власт е насочено към инвестиции и печалба от селското стопанство. Събранието (Асамблеята), което е разпуснато още в началото на управлението на Модифорд, е свикано отново. Първата задача е да се гласуват таксите за наемите, цените на различните видове алкохол, заплатите на губернатора, на помощниците му, на военните, на главния съдия и на всички заети в съдебната система. Робърт Монтгомъри Мартин описва в своят труд, че Събранието е съставено от 18 представители, а Островният съвет – от 12. Колонията продължава да просперира³⁰.

За разлика от Събранието в Барбадос това в Ямайка няма ясно формулирани права, привилегии и задължения, нито по какъв начин да се избира или колко време да заседава. Законите, които първите Събрания създават, влизат в сила веднага, но ако до 2 години не са подписани от краля, стават невалидни³¹.

Хенри Морган, един от най-известните пирати на XVII в., е арестуван заради Мадридския договор от 1670 г. и е отведен в Лондон, където малко по-късно е посветен в рицарство и е изпратен да заеме мястото на губернатор. Иронична съдба застига сър Хенри Морган, който изпълнява ръководни функции на три пъти и му се налага да подписва смъртните присъди на някои от най-близките си сподвижници³².

През последната четвърт на XVII в. се забелязва криза основно в приходите и събирането на данъците в Ямайка. Островното събрание отказва да подпише постоянен договор, засягащ приходите, тъй като стои опасността да бъде заобикаляно и в крайна сметка да изгуби политическата си власт. Английското правителство има постоянна нужда от приходи, заради което дава подкрепа за Събранието и законите, които то прокарва. Назначеният за главен данъчен за остров Ямайка Томас Мартин има проблеми с осъществяването на задълженията си заради бойкота на Събранието, губернатора и Съвета, което го принуждава да изпрати жалба до краля. Тази суматоха насочва вниманието на Съвета за търговия (тогава носещ името „Лордове на борда за търговия и плантации“), който смята, че Ямайското събрание желае и върви към независимост. Съветът за търговия се противопоставя на законите на Събранието и

съветва краля да направи същото. Подета е инициатива за прокарване на системата от закони „Пойнингс“, които са използвани в Ирландия. Според тези „закони“ всички юридически промени трябва да бъдат създавани в Лондон, а Събранието да се свиква само в краен случай. Съветът за търговия изпраща актовете през 1678 г. по новия губернатор Чарлз Хауърд, граф на Карлайл, който да замени лорд Джон Вон, изпълнявал функциите в периода 1674–1678 г.³³

Първото Събрание, свикано от графа на Карлайл, както и всяко следващо, оказват силна съпротива срещу поругаването на правата им като английски граждани. Новият губернатор не успява да прокара законовите промени и се завръща в Англия през май 1680 г., а за негов заместник е назначен сър Хенри Морган. През октомври същата година английската корона дава съгласието си за установяването на законодателна автономия на Ямайка, но при положение, че местната власт ще подпише плащането на годишен данък към губернатора и изплащането на някои от сметките на правителството. През 1681 г. Събранието, в желанието си да запази ролята си на законодателен орган и да притежава реална политическа власт, гласува закон, с който се задължава да плаща годишен данък на краля за период от 7 години. През 1683 г., това решение, превърнало се в разменна монета и залог за властта, подтиква Събранието да подпише удължаване на срока за изплащане на ежегодния данък от 7 на 21 години. С него са прокарани и още закони. Така короната и правителството се приближават до целта си да превърнат ежегодния данък в безсрочен³⁴.

Честата смяна на губернаторите продължава и след краткото управление на сър Хенри Морган (трето поред – през 1680–1682 г.), когато на поста, също за трети път, е поставен сър Томас Линч (1682–1684 г.) и когато е променен срокът за плащане на данъка. С името му се свързват усърдна работа и вяност към службата. На 24 август 1684 г. сър Линч умира и оставя поста на губернатор вакантен. Логичният заместник, Хенри Морган е изправен пред съд заради испанските искания. В крайна сметка на полковник Хендър Молесуърт се пада задачата да бъде водач на все още младата колония, а управлението му е изпълнено с чести финансови скандали със Събранието³⁵.

В това време краят на управлението на Стюартите е близо. Кризата в управлението на крал Джеймс II и прокатолическата му политика, както и желанието му да установи абсолютизъм мотивира виги и тори да поканят Мери и Уилям (Вилхелм) Орански да заемат престола, което, както е добре известно, се случва през 1689 г.

През 1687 г., все още като крал, коронованият през 1685 г. Джеймс II назначава за ямайски губернатор Кристофър Монк – херцог на Албермарле. Кристофър е син на генерал Монк, който подпомага Реставрацията на Стюартите, но порочният му живот го довежда до фалит, което го принуждава да търси милостиня от краля. Така и херцогът на Албермарле е назначен за губернатор, но скоро след пристигането си умира, малко преди „Славната революция“³⁶. Относно управлението на херцога на Албермарле може да се обобщи, че той всява неразбории и хаос в институциите чрез замяна на важни кадри в

Събранието и Съвета, като намесата му в изборите допълнително утежнява обстановката. Сериозна част от активното население бяга от острова. Положението на краля в навечерието на Славната революция не предполага активна и навременна намеса. Смъртта на губернатора слага край на произвола. Крал Уилям III постепенно връща нещата по местата им³⁷.

През 80-те години на XVII в. се оформя характерният за плантационното земеделие проблем – робските въстания. Такива избухват през 1684 и 1686 г., но опасните и големи бунтове предстоят³⁸.

Много са причините за високата смъртност сред колонистите, особено в първите години след завоеванието. Инвазията на остров Еспаньола допринася за тежкото положение на заселниците и войската. Пристигналите в Ямайка англичани гладуват скоро след отпътуването от Барбадос. Сериозният брой пострадали от военните действия, както и увеличаващата се численост на заболяелите заради лошите хигиенични условия предизвикват медицинска криза. Ямайският климат, гладът, раните, треската, дизентерията отнемат много животни³⁹.

Европейските посеви не могат да решат продоволствената криза и първите губернатори се насочват към традиционните земеделски култури, отглеждани в тропиците. Преселилите се от Барбадос плантатори донасят нещо много важно – умението за отглеждане на захарна тръстика – бъдещият най-печеливш поминък на местните жители. Други важни насаждения са джинджифил, индиго, памук, тютюн, какао. Провизиите са попълвани с търговия и местно производство⁴⁰.

След решаването на проблема с глада и мизерията, важните стъпки към укрепване на английската власт са постепенното разрешаване на проблемите с верните на испанските власти маруни, както и подписването с кралство Испания на Мадридския договор от 1670 г., касаещ и притежанието на Ямайка. Своевременните инфраструктурни промени и създаването на важни фортове, и най-вече инвестициите в пристанището Порт Роял или както местните го наричат Кагуая, затвърждават английската власт в Карибско море, а Ямайка се превръща в търговски център. Ролята на институциите с времето се променя, но все пак се запазва частична автономия и самоуправление спрямо Англия.

В ранните дни на плантациите трудът се осигурява от затворници, скитници и наети за съответната работа, които са доведени от Британските острови и се трудят в полетата за определен брой години в замяна на нов живот след отработването им. Белите работниците трябва непрекъснато да се заменят, а португалците първи откриват търговията с роби – хората, които биха могли да работят цял живот и на които освен че не им се плаща, са превърнати в стока и изключително доходоносен бизнес.⁴¹

Просперитетът на Ямайка като английска колония през първите десетилетия е видим, а личностните качества на губернатора влизат в пряка връзка с това. Забраната за пиратство и всички подобни дейности преориентира корсарите и мародерите към Африка и търговията с роби.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

- ¹ **Edwards, B.** The History, Civil and Commercial, of the British West Indies. Vol. I. London, 1819, 88–89.
- ² **Gardner, W. J.** A History of Jamaica: From Its Discovery by Christopher Columbus to the Year 1872. London, 1873, p. 3.
- ³ **Edwards, B.** Op. cit., p. 154.
- ⁴ **Martin, R. M.** The British Colonial Library. Vol. IV. London, 1837, 6–7.
- ⁵ **Gardner, W. J.** Op. cit., p. 10.
- ⁶ **Aspinall, A.** The British West Indies: Their History, Resources and Progress. London, 1912, p. 23.
- ⁷ **Gardner, W. J.** Op. cit., p. 12.
- ⁸ **Venning, T.** Cromwellian Foreign Policy. New York: Palgrave Macmillan, 1995, 49–50.
- ⁹ **Pestana, C.** The English Atlantic in an Age of Revolution, 1640–1661. Harvard: Harvard University Press, 2004, p. 157.
- ¹⁰ **Gardner, W. J.** Op. cit., 28–29.
- ¹¹ **Pestana, C.** The English Conquest of Jamaica: Oliver Cromwell's Bid for Empire. Belknap Press: An Imprint of Harvard University Press, 2017, p. 65.
- ¹² **Aspinall, A.** Op. cit., p. 23.
- ¹³ **Pestana, C.** The English Conquest...., 66–67.
- ¹⁴ *Ibid.*, 66–67.
- ¹⁵ **Gardner, W. J.** Op. cit., p. 32.
- ¹⁶ **Pestana, C.** The English Atlantic....., 180–181.
- ¹⁷ **Edwards, B.** Op. cit., p. 201.
- ¹⁸ **Gardner, W. J.** Op. cit., 34–39.
- ¹⁹ **Edwards, B.** Op. cit., 207–208.
- ²⁰ **Gardner, W. J.** Op. cit., 42–44.
- ²¹ **Martin, R. M.** Op. cit., 14–16.
- ²² **Edwards, B.** Op. cit., 215–216.
- ²³ **Gardner, W. J.** Op. cit., p. 51.
- ²⁴ **Martin, R. M.** Op. cit., p. 17.
- ²⁵ **Gardner, W. J.** Op. cit., 52–54.
- ²⁶ **West Indies Accounts: Essays on the History of the British Caribbean and the Atlantic Economy in Honour of Richard Sheridan.** Edited by Roderick A. McDonald. Kingston, Jamaica: The Press-University of the West Indies, 1996, 40–41.
- ²⁷ *Ibid.*, 41–42.
- ²⁸ **Pestana, C.** The English Conquest....., p. 213.
- ²⁹ **Gardner, W. J.** Op. cit., p. 56.
- ³⁰ **Martin, R. M.** Op. cit., p. 26.,
- ³¹ **Kathleen, E.** The Journal of Caribbean History, Volume 39: 2. Kingston, 2005, p. 237.
- ³² **Gardner, W. J.** Op. cit., p. 58.
- ³³ **Kathleen, E.** The Journal of Caribbean...., 237–238.
- ³⁴ *Ibid.*, 238–239.
- ³⁵ **Gardner, W. J.** Op. cit., p. 64.
- ³⁶ **Edwards, B.** Op. cit., p. 229.

³⁷ **Gardner, W. J.** Op. cit., p. 68.

³⁸ **Martin, R. M.** Op. cit., p. 28.

³⁹ **Pestana, C.** The English Conquest..., p. 160.

⁴⁰ Ibid., pp. 173, 246.

⁴¹ **Paxman, J.** Empire: What Ruling the World Did to the British. London: Viking, 2011, p. 33.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

Aspinall, A. The British West Indies: Their History, Resources and Progress. London, 1912.

Berlin, I. Many Thousands Gone: The First Two Centuries of Slavery in North America. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 1998.

Edwards, B. The History, Civil and Commercial, of the British West Indies. Vol. I. London, 1819.

Gardner, W. J. A History of Jamaica: From Its Discovery by Christopher Columbus to the Year 1872. London, 1873.

Kathleen, E. The Journal of Caribbean History, Volume 39, 2. Kingston, 2005.

Martin, R. M. The British Colonial Library. Vol. IV. London, 1837.

Paxman, J. Empire: What Ruling the World Did to the British. London: Viking, 2011.

Pestana, C. The English Atlantic in an Age of Revolution, 1640–1661. Harvard: Harvard University Press, 2004.

Pestana, C. The English Conquest of Jamaica: Oliver Cromwell's Bid for Empire. Belknap Press: An Imprint of Harvard University Press, 2017.

Venning, T. Cromwellian Foreign Policy. New York: Palgrave Macmillan, 1995.

West Indies Accounts: Essays on the History of the British Caribbean and the Atlantic Economy in Honour of Richard Sheridan. Edited by Roderick A. McDonald. Kingston, Jamaica: The Press-University of the West Indies, 1996.